

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 3 ฉบับที่ 11 มกราคม - มิถุนายน 2563

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

เหล่าเทวดาและผีที่รักษาพระธาตุพนม Angels and ghosts guarding Phra That Phanom

ธณิกานต์ วรธรรมานนท์

Tanikan Warathammanon

ภัณฑารักษ์ชำนาญการ หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงแสน

Expert curator, Head of the Chiang Saen National Museum

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี

Sirisak Apisakmontree

นักวิจัยอิสระ

Independent Researcher

Corresponding Author, Email: tanikan@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์เทวดาและผีที่รักษาพระธาตุพนม พบว่าเทวดาที่รักษาพระธาตุพนม ได้แก่ พระแม่ธรณีรักษาพื้นดิน บริวารพระอินทร์ รักษาท้องฟ้า และบริวารของท้าวจตุโลกบาลที่มีอำนาจในทิศทั้ง 4 รวมทั้งสิ้น 6 องค์ ผีมหัศจรรย์ที่รักษาพระธาตุพนมมี 3 องค์ ได้แก่ เจ้าแสนเมือง รักษาภายในกำแพงพระมหาธาตุเจ้า เจ้าเมืองขวา รักษากำแพงมหาธาตุเจ้าชั้นนอก เจ้าโต่งกาง (โต่งกว้าง) รักษาหน้าดินเจดีย์ ตั้งแต่ปากน้ำเซไหลตกปากท่าทิศใต้ นอกจากนี้ยังมีผีเจ้าเฮือนที่เดิมหมายถึงผู้ปกครองข้าโอกาสซึ่งพระกษัตริย์ถวายไว้ให้ดูแลรักษาพระธาตุพนม เรียกพันเฮือนหิน หรือพระยาธาตุ ทั้งนี้เทวดาทั้ง 6 ผีมหัศจรรย์ทั้ง 3 มีฤทธิ์อำนาจบันดาลให้ผู้กราบไหว้สมความปรารถนาได้

คำสำคัญ: เทวดา, ผี, พระธาตุพนม

Abstract

This article aims to analyze the angels and ghosts that guard Phra That Phanom. The results of the research revealed that the deities that protect Phra That Phanom are Phra Mae Thoen protecting the ground. Indra guards the sky and the family of Thao Jatulokban who has power in all 4 directions, a total of 6 bodies. There are 3 Phi Ma He Sak that guard Phra That Phanom, namely Chao Saen Muang, Chao Mueang Khu, and Chao Tong Kang (Tong Kwang). There is also a Phi Chao Huan. which in the past meant the rulers of the people that the king had consecrated to preserve Phra That Phanom, call a Pun Huen Hin or Phrayathat. These angels and ghosts have the power to inspire worshipers to fulfill their wishes.

Keywords: Angels, ghosts, Phra That Phanom.

บทนำ

พระธาตุพนมเป็นพระเจดีย์โบราณ มีความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของผู้คนสองฝั่งไทย-ลาวของแม่น้ำโขง ภายในประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ในตำนานว่ามีเทวดาและมเหศักดิ์ 3 ตนรักษาพระธาตุ มีฤทธิ์อำนาจดลบันดาลให้คนทั้งหลายสมปรารถนาได้ ดังว่า “...ภิกขุสังฆะ ข้าโอกาสทั้งหลาย แลบุคคลผู้ใด คือว่า นักบวช แลคฤหัสถ์ ผู้เป็นใหญ่ก็ได้ ได้กระทำให้บูชาศีลเมตตาภาวนา ได้ให้ทานอันใดอันหนึ่ง ก็ดี ให้หยาดน้ำอุทิศไปถึงเทพบุตรแลมเหศักดิ์ 3 ตน เอาอุรังคธาตุเป็นที่พึ่งแล แม้ปรารถนาเอาอันใดก็ดี เทวดาและมเหศักดิ์ทั้งหลาย หากคำขอให้จุติจำเริญด้วยสมบัติข้าวของ มีอายุมั่นคงแก่บุคคลผู้ปรารถนานั้นแล...” (กรมศิลปากร, 2563: 15) แต่เทวดา และมเหศักดิ์ทั้ง 3 นั้นคือใคร จะได้วิเคราะห์ไว้ในบทความนี้

เทวดาประจำทิศทั้ง 6

ในอุรังคธาตุนิทานฉบับความสมบูรณ์ (กรมศิลปากร, 2537: 80) อธิบายเรื่องเทวดาที่รักษาพระธาตุพนมไว้ว่า ภายหลังจากที่พระวิสสุกรรมได้ตกแต่งอุบมุงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว มีเทวดาเข้ารักษาพระอุรังคธาตุใน 6 ทิศ ได้แก่

- 1) ทิศเหนือ มีเทวดาชื่อ วนปทุมพ มีบริวาร 1000 อยู่รักษา
- 2) ทิศใต้ มีเทวดาชื่อ ภูมปตริรักษา มีบริวาร 500 อยู่รักษา
- 3) ทิศตะวันออก มีเทวดาชื่อ สรุทธกา มีบริวาร 500 อยู่รักษา
- 4) ทิศตะวันตก มีเทวดาชื่อ โพธิรุกขปตตะ มีบริวาร 500 อยู่รักษา
- 5) พื้นดิน มีเทวดาชื่อ สุนทรีณี มีบริวาร 500 อยู่รักษา
- 6) อากาศ มีเทวดาชื่อ วิจิตตเลขา มีบริวาร 1000 อยู่รักษา ทำหน้าที่เทวดาประจำทิศทั้ง 4 มีหน้าที่รักษาเครื่องบูชาที่พระอินทร์ตกแต่งไว้บูชา

พระอุรังคธาตุ

เทวดาประจำพื้นดิน มีหน้าที่รักษาข้าวของเงินทองที่พระยาทั้ง 5 บูชาไว้เบื้องล่าง

เทวดาประจำอากาศ มีหน้าที่เตือนเทวดาทั้งหลาย

ในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยย่อ (กรมศิลปากร, 2563: 13) อธิบายเหตุการณ์เดียวกันนี้ว่า พระอินทร์ได้สั่งให้วิสสุกรรมเทวบุตรจัดหาเทวดามารักษาอุรังคธาตุ ดังนี้

1) เทวดาชื่อ วิจิตตเลขา อยู่รักษาภยันบน มีวิมาน ณ ปราสาทตั้งอยู่เหนืออากาศ มีบริวาร 1000 ตน

2) เทวดาชื่อ วนนสะกุมพะ อยู่รักษาด้านเหนือ มีบริวาร 1000 ตน

3) เทวดาชื่อ สารุทธกา อยู่รักษาด้านตะวันออก มีบริวาร 500 ตน

4) เทวดาชื่อ ภูมปฏริรักษา อยู่รักษาด้านใต้ มีบริวาร 500 ตน

5) เทวดาชื่อ โพธิปฏริรักษา อยู่รักษาด้านตะวันตก มีบริวาร 500 ตน

6) เทวดาชื่อ สุนธะธรณี อยู่รักษาพื้นภายลุ่ม รักษาของพระยาทั้ง 5 บูชาพระอุรังคธาตุ มีบริวาร 500

เทวดาเหล่านี้เป็นใคร

ในพระพุทธศาสนา เทวดาที่รักษาโลกประจำทิศทั้ง 4 เรียกว่า จตุโลกบาล เป็นเทวดาผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช มี 4 องค์ ได้แก่

- 1) ทิศตะวันออก มีท้าวอตรฐเป็นใหญ่ มีบริวารเป็นคนธรรพ์
- 2) ทิศใต้ มีท้าววิรูปหกเป็นใหญ่ มีบริวารเป็นกุมภภัณฑ์
- 3) ทิศตะวันตก มีท้าววิรูปักษ์เป็นใหญ่ มีบริวารเป็นนาค
- 4) ทิศเหนือ มีท้าวกุเวร (เวสสุวัณ) เป็นใหญ่ มีบริวารเป็นยักษ์ (ที.ปา.

11/278/171-175)

ท้าวจตุโลกบาล มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา มีความเกี่ยวข้องกับประวัติพระพุทธเจ้าอยู่หลายตอน เช่นในครั้งที่พระโพธิสัตว์ได้เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา ท้าวจตุโลกบาลได้เข้าไปอารักขาเพื่อไม่ให้มนุษย์หรือมนุษย์เบียดเบียนพระโพธิสัตว์และพระมารดา หรือเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกบรรพชา ท้าวจตุโลกบาลก็อารักขาประจำตำแหน่งท้าวม้ากัณฐกะ หรือเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วทรงประทับอยู่ใต้ต้นราชายตนะ มีสองพ่อค้าคือตปุสสะและภัลลิกะ ถวายข้าวสัตตผง ข้าวสัตตูก่อน ท้าวจตุโลกบาลได้นำบาตรมาจากทิศทั้ง 4 น้อมถวายแด่พระพุทธเจ้า เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าท้าวจตุโลกบาลยังได้ช่วยเหลือการอาพาธของพระสารีบุตร เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จไปโปรดมารดา (จอมพน สมหวัง พระสุภษฏาภิบาล, 2561:18) และคอยรักษาเตาเพลิงทั้ง 4 ทิศ เมื่อครั้งนางสุชาดาหุงข้าวมธุปายาสไปถวายพระโพธิสัตว์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงพรหมานุชาติฯ, 2554:97) บทบาทของท้าวจตุโลกบาลที่ปรากฏในจตุมหาราชสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย คือการตรวจสอบดูแลความเป็นไปในโลกมนุษย์ในวัน 8 ค่ำ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ ว่าในหมู่มนุษย์ที่เกื้อกูลบิดามารดาสมณพราหมณ์และอยู่จำอุโบสถทำบุญกันมากหรือน้อยแล้วนำไปบอกกล่าวในสุธัมมาเทวสถานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (อง. เอก. 20/38/195)

ท้าวจตุโลกบาล จึงเป็นเทวดาที่มีความเกี่ยวข้องกับทิศทั้ง 4 ด้วยเหตุนี้ เทวดาที่รักษาทิศทั้ง 4 ของพระธาตุพนม จึงน่าจะเป็นบริวารของท้าวจตุโลกบาลด้วย ดังนี้

- 1) ทิศเหนือ มีเทวดาชื่อ วนปคุมพ เป็นบริวารของท้าวกุเวร (เวสสุวัณ) ซึ่งเป็นยักษ์

2) ทิศใต้ มีเทวดาชื่อ ภูมิบัติรุกขา เป็นบริวารของท้าววิรุฬหก ซึ่งเป็น
ภูมิภัณฑ์

3) ทิศตะวันออก มีเทวดาชื่อ สรุทธกา เป็นบริวารของท้าวธตรฐ ซึ่งเป็น
คนธรรพ์

4) ทิศตะวันตก มีเทวดาชื่อ โพธิรุกขปัตตะ เป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์
ซึ่งเป็นนาค

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาชื่อเทวดาที่รักษาทิศทั้ง 4 ขององค์พระ
ธาตุพนม พบความน่าสนใจว่า ชื่อเหล่านี้ได้บ่งบอกถึงธรรมชาติบริเวณรอบองค์พระ
ธาตุ ได้แก่ ป่าไม้ ต้นไม้ และบึงน้ำ ดังนี้

วนปทุมพ หมายถึง พุ่มไม้ ดงไม้ แนวไม้

ภูมิบัติรุกขา หมายถึง ต้นไม้ที่เป็นใหญ่ อาจเป็นไม้เลื้อยหรือไม้เครือขนาดใหญ่
ใหญ่ก็ได้

โพธิรุกขปัตตะ หมายถึง ต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ที่มีใบดกต้น

สรุทธา หมายถึง บึง หนองน้ำ

ชื่อเหล่านี้ จึงเป็นชื่อที่บ่งบอกสภาพแวดล้อมองค์พระธาตุพนม

ด้วยเหตุนี้

1) ทิศเหนือขององค์พระธาตุ ในอดีตอาจมีดง (ป่า) ไม้ เป็นที่อยู่อาศัย
ของเทวดาชื่อว่าวนปทุม มีสถานะเป็นยักษ์ โดยเป็นบริวารของท้าวกุเวร (เวสสุวัณ)
มีบริวาร 1000 ตน

2) ทิศใต้ขององค์พระธาตุ ในอดีตอาจมีต้นไม้ใหญ่ หรือไม้เลื้อย ไม้เครือ
ขนาดใหญ่ เป็นที่อยู่อาศัยของเทวดาชื่อว่าภูมิบัติรุกขา มีสถานะเป็นภูมิภัณฑ์ โดยเป็น
บริวารของท้าววิรุฬหก มีบริวาร 500 ตน

3) ทิศตะวันตกขององค์พระธาตุ ในอดีตอาจมีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ เป็นที่
อยู่อาศัยของเทวดาชื่อว่าโพธิรุกขปัตตะ มีสถานะเป็นนาค โดยเป็นบริวารของท้าว
วิรูปักษ์ มีบริวาร 500 ตน

4) ทิศตะวันออกขององค์พระธาตุ ในอดีตอาจมีบึงใหญ่ คือ บึงธาตุ เป็น
ที่อยู่อาศัยของเทวดาชื่อว่าสรุทธกา มีสถานะเป็นคนธรรพ์ โดยเป็นบริวารของท้าว
ธตรฐ มีบริวาร 500 ตน

ส่วนทิศด้านบนคืออากาศและทิศด้านล่างนั้น มีเทวดาประจำดังนี้

5) ทิศเบื้องบน คือ อากาศ มีเทวดาประจำชื่อว่าวิจิตรเลขา คำนี้มีความหมายถึง เขตแดนที่งดงาม เป็นเทวดารักษาเขตแดนโดยรอบพระธาตุ เพราะมีวิมานอยู่ในอากาศจึงมองเห็นเขตแดนทั้งหมดของพระธาตุพนมได้ มีบริวาร 1000 ตน

6) ทิศเบื้องล่าง คือ พื้นดิน มีเทวดาประจำชื่อว่าสุนทรีธรณี หรือสุนธระธรณี อันเป็นพระนามของพระแม่ธรณี มีบริวาร 500 ตน

เหตุที่เทวดาทิศเหนือและทิศเบื้องบน มีบริวารมากถึง 1000 ตน ในขณะที่เทวดาทิศอื่นๆ มีบริวารเพียง 500 ตนนั้น เข้าใจว่า ทิศเหนือนี้เป็นทิศที่อยู่ของท้าวภูเวระ (เวสสุวัณ) อันเป็นหัวหน้าของเทวดาจุลโลกบาล ส่วนทิศเบื้องบนนั้นเป็นทิศของพระอินทร์ ที่เป็นใหญ่กว่าท้าวจุลโลกบาลทั้งหมด คือเป็นทิศของหัวหน้าเทวดาจึงมีบริวารมากกว่านั่นเอง

ผีมหะศักดิ์

ผีมหะศักดิ์นี้ ปรากฏเฉพาะในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขป ไม่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทานฉบับความสมบูรณ์ ดังนี้

“...ถัดนั้นยังมีเทพมหะศักดิ์ 3 ตน มีเตชะอานุภาพมากนักรักษาอุรังคธาตุ อยู่ (ริมบึง) เบื้องเหนือวันออก 2 ตน ตน 1 ชื่อว่า ทักขิณรัฐฐา คือ เจ้าเมืองชาวตน 1 ชื่อว่า สะตะสหัสสรัฐฐา คือว่า เจ้าแสนเมือง ตน 1 ชื่อว่า นคเนกภูวโรหาระ คือว่า เจ้าโต่งกว้างอยู่ก้ำวันออก ฟากน้ำเซ ตกก้ำใต้แล (ตะวันออกฟากน้ำเซตกทิศใต้) มหะศักดิ์ 3 ตนนี้เป็นหมู่บ้านตาเมือง อยู่รักษาอุรังคธาตุศาสนาบ้านเมือง...” (กรมศิลปากร, 2563: 13)

มหะศักดิ์ เป็นคำพื้นถิ่นอีสาน หมายถึง เจ้าผีซึ่งเดิมเป็นเจ้าเมืองในที่นั้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 888) สอดคล้องกับความเชื่อในชุมชนอีสานที่เชื่อว่า ผีมหะศักดิ์หลักบ้านหลักเมือง เป็นเจ้าเมือง นักรบ ที่พาผู้คนอพยพมาตั้งบ้านเรือน เมื่อตายไปชาวบ้านจึงตั้งศาลและอัญเชิญดวงวิญญาณให้เป็นมหะศักดิ์หลักบ้านหลักเมือง (บำเพ็ญ อุบล, 2542 : 3542-3546) โดยชาวบ้านมักเรียกว่า เจ้าพ่อ เช่น เจ้าพ่อกุดป่องเป็นมหะศักดิ์หลักเมืองเลย เจ้าพ่อพระวอเป็นมหะศักดิ์หลักเมืองหนองบัวลำภู เจ้าพ่ออุเทนเป็นมหะศักดิ์หลักเมืองท่าบ่อ เจ้าพ่อคำแดงเป็นมหะศักดิ์หลักเมืองบ้านแพง

เป็นต้น แต่ละชุมชนจะมีพิธีบวงสรวงเช่นไหว้เป็นประจำทุกปี ในช่วงเดือน 6 และเดือน 7 ตามฮีตสิบสอง (ภานุพงษ์ อุดมศิลป์, 2554 : 30)

ด้วยเหตุนี้ เจ้าเมืองขวา เจ้าแสนเมือง เจ้าโต่งกว้าง ที่ระบุในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปว่าเป็นผีมหันต์นั้น อาจเป็นเจ้าเมืองหรือผู้เป็นใหญ่ในท้องถิ่นมาก่อน เมื่อสิ้นชีพแล้วจึงเป็นเจ้าแห่งผีหรือเทพที่มีฤทธิ์มาก ทำหน้าที่รักษาบ้านเมือง พระพุทธศาสนา และพระธาตุพนม

เจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองขวา เจ้าโต่งกาง (โต่งกว้าง) เป็นใคร

ในพื้นที่เมืองพนม (ประวัติวงศ์เจ้าเมืองพนม) (พระมหาดวง รามางกูร, 2476) ระบุประวัติของบุคคลทั้ง 3 ว่า เป็นหลานของพระยานันทเสน ลูกพระยาสุวัณณะเสนากับนางจันทะระบันดี

พระยานันทเสน เป็นหนึ่งในกษัตริย์ทั้ง 5 ที่ได้ประดิษฐานพระอัฐิธาตุในอุบมุง และเป็นใหญ่กว่าคนและเทวดาทั้งหลายในการดูแลรักษาอัฐิธาตุ ดังว่า “...คนแลเทวดาทั้งหลายมีพระยานันทเสน อยู่เมืองมรุกขนครนั้น เป็นเค้าหากอุปัฏฐากรักษาธาตุพระพุทเจ้าเสี่ยงกาลนานนัก...” (กรมศิลปากร, 2563: 15)

ครั้งเมื่อสร้างพระธาตุพนมเสร็จแล้ว พระยานันทเสน (ผู้เป็นประธานในการดูแลรักษาพระธาตุพระพุทเจ้า) จึงมีพระราชอาญาถามท้าวพระยาเสนามนตรีว่า ใครจะมารักษาอุบมุงพระมหาธาตุเจ้า บัดนั้นยังมีเจ้า 3 พี่น้อง ตนพี่มีชื่อว่าเจ้าแสนเมือง ตนน้องผู้ 1 มีชื่อว่า เจ้าเมืองขวา ตนน้องผู้ 2 ชื่อว่าเจ้าโต่งกาง อาสารักษาพระมหาธาตุ

พระยานันทเสนจึงมีพระราชอาญาให้ทั้ง 3 เป็นพระยาเมืองตนพี่ให้มีชื่อว่า “พระยาสะตะสหัสสะระณะราชา” ให้รักษากายในกำแพงพระมหาธาตุเจ้า

ตนน้องที่ 1 ใช้ชื่อว่า “พระยาทะชีณณะระณะราชา” รักษากำแพงมหาธาตุเจ้าชั้นนอก

ตนน้องที่ 2 ให้ชื่อว่า “พระยานาคะคุตตะวิถาราราช” ให้รักษาน้ำ ดินอุบมุงพระมหาธาตุเจ้าตั้งแต่ปากน้ำเซไหลตกปากก่ำทิศใต้

ในใบลานโพธิสาธกขหมาย (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2520: 18) กฎหมาย

สมัยพระเจ้าโพธิสาลราช ปรากฏตำแหน่งข้าราชการราชสำนัก ตำแหน่งชื่อบ้านชาวเมือง 10 ตำแหน่ง ในนั้นมีตำแหน่งเมืองแสน ทำหน้าที่ควบคุมกำลังพลของเมือง เทียบเท่าตำแหน่งสมุหกลาโหม เมืองกลางและเมืองขวา มีหน้าที่ดูแลพลชุดทุกอย่างของเมือง และเป็นผู้ดูแลนักโทษตามคำสั่งของอาญาสี่ (กษัตริย์ เจ้าเมือง อุปฮาดราชวงศ์ และราชบุตร) รวมทั้งดูแลวัดวาอารามด้วย ส่วนในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (อรรถ นันทจักร, 2529: 211-215) แบ่งตำแหน่งข้าราชการไว้เป็น 14 ฝ่าย ตำแหน่งเมืองแสน เมืองขวา เป็นเสนาบดีฝ่ายขวา ส่วนเมืองกลางเป็นเสนาบดีฝ่ายกลาง สำหรับตำแหน่งเมืองแสนเป็นอัครเสนาบดีมีค่าขึ้นคอ 1,600 เมืองขวาเป็นจตุสดมภ์ มีค่าขึ้นคอ 1,400 และเมืองกลางเป็นท้าวคณบดีมีค่าขึ้นคอ 1,200 สำหรับค่าขึ้นคอ คือ ศักดินา คือ อำนาจในการครอบครองที่นา

จากลักษณะกฎหมายของล้านช้าง จึงสันนิษฐานว่า เจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองขวา เจ้าโตะกาทง น่าจะเป็นตำแหน่งข้าราชการสำนัก โดยเจ้าแสนเมืองคือตำแหน่งเมืองแสน เจ้าเมืองขวาคือตำแหน่งเมืองขวา ส่วนเจ้าโตะกาทงคือตำแหน่งเมืองกวาง (เมืองกลาง เมืองกว้าง) บางทีเรียกเจ้าโตะกาทง

อย่างไรก็ตาม ยังมีเรื่องเล่าที่ปรากฏในพื้นที่เซบั้งไฟ ระบุว่า ทั้ง 3 เป็นเจ้าเมืองและเป็นพี่น้องกัน มีแคว้นปกครองในบริเวณลุ่มน้ำโขง พระอนุชาคนแรก คือ เจ้าเมืองขวา ปกครองบ้านเมืองอยู่ทางตอนเหนือ ครอบคลุมอาณาบริเวณสามหมื่นเมือง เพ็ญแข หลวงพระบางในปัจจุบัน พระอนุชาคนที่สอง เป็นเจ้าโตะกาทง ปกครองเมืองทางตอนใต้ ครอบคลุมพื้นที่แถบบริเวณวัดพู จำปาสัก ส่วนองค์ที่ 3 เป็นพี่ชาย คือ เจ้าโตะกาทง ปกครองบ้านเมืองอยู่ท่าคอย เป็นบ้านเมืองอาณาจักรศรีโคตรบูรณแห่งแรก บริเวณใกล้ปากลำเซบั้งไฟ

ด้วยเหตุนี้ เจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองขวา เจ้าโตะกาทง (โตะกาทง) อาจเป็นเจ้าเมืองมาก่อนและได้รับอาสาเป็นผู้เฝ้ารักษาพระอัฐิธาตุในสมัยพระยานันทเสน หรือเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในราชสำนักก็เป็นไปได้ เจ้าแสนเมืองมีหน้าที่รักษาภายในกำแพงพระมหาธาตุเจ้า เจ้าเมืองขวามีหน้าที่รักษากำแพงมหาธาตุเจ้าชั้นนอก และเจ้าโตะกาทงหรือโตะกาทงมีหน้าที่พื้นที่ตั้งแต่ปากน้ำเซบั้งไฟถึงพระธาตุพนม

เจ้าแสนเมือง เจ้าเมืองขวา เจ้าโต้งกว้าง ตายอย่างไรจึงกลายเป็นผีมหัศจรรย์

การเป็นผีมหัศจรรย์รักษาพระธาตุได้นั้น ต้องตายเป็นผีก่อน

ในตำนานพระธาตุพนมว่า เมื่อพระยานันทเสนได้มอบอำนาจพร้อมพระราชทานชื่อให้กับเจ้าทั้งสามแล้ว บัดนั้นพระยานาคะคุตตะวิถถารราชจึงเอาดาบด้ามแก้วมณีตัดเอาหัวตนบูชาพระมหาธาตุแล ท้าวจึงเกิดเป็นนาคตน 1 มีปากกว้าง มีตาสีแดงกำ เจ้าพี่น้องทั้ง 2 จึงคิดว่าให้เจ้าน้องอยู่รักษาน้ำโขงไหลออกน้ำเซตกปากกำได้ (กรมศิลปากร, 2563: 15)

ด้วยเหตุนี้พระยานาคะคุตตะวิถถารราช (เจ้าโต้งกว้าง) จึงกลายเป็นผีมหัศจรรย์รักษาพระธาตุ มีอิทธิฤทธิ์มากที่สุด

เรื่องการตายเป็นผีมหัศจรรย์รักษาพระธาตุนี้ ยังมีสำนวนที่ต่างออกไปบ้าง เช่น เมื่อเจ้าทั้ง 3 รับอาสารักษาพระธาตุแล้ว เจ้าคำแสนจึงกระโดดลงมาตายทางทิศตะวันตก เจ้าโองกลางกระโดดลงมาตายทางทิศเหนือ เจ้าโต้งกระโดดลงมาทางทิศตะวันออก และวิ่งมาตายที่บึงหัวแตก เป็นสระที่อยู่หน้าพระธาตุ (พิเชฐ สายพันธ์, 2542: 42-48)

อีกสำนวนหนึ่งว่า เจ้าเมืองทั้งสามดังกล่าวได้ตัดสินใจยอมเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อให้ดวงวิญญาณของพวกเขาตนอยู่เฝ้ารักษารักษาองค์พระธาตุพนมสืบไป โดยเจ้าโต้งกว้างได้ใช้ดาบฟันคอน้องชายทั้งสองคนแล้วฟันคอของตัวเองตาม ดวงวิญญาณทั้ง 3 จึงทำหน้าที่ปกปักรักษาองค์พระธาตุพนม (สพสันต์ เพชรคำ, 2554: 144-145)

อีกสำนวนว่า ในสมัยที่สร้างพระธาตุพนมเสร็จ ได้มีความขัดแย้งกันในเรื่องการเฝ้าพระธาตุ ดังนั้นจึงมีการทดสอบความสามารถว่าหากใครกล้ากระโดดจากยอดพระธาตุลงมาจะเป็นผู้นำในการเฝ้าพระธาตุพนม ปรากฏผู้ที่กระโดดจากยอดพระธาตุลงมาโดยไม่เป็นอะไรเลย คือ เจ้าต๋วงกว้าง (ทศพล อาญาหาญ, 2542: 79)

มีข้อสังเกตว่า ความตายของทั้ง 3 พระองค์ตามเรื่องเล่านี้ เกิดจากการกระโดดลงมาจากยอดพระธาตุ หรือตัดหัวตนบูชาพระมหาธาตุ นับเป็นการตายร้ายในลักษณะเดียวกับความเชื่อเรื่องผีนัดของพม่า ที่เป็นวิญญาณของบุคคลที่ตายผิดธรรมชาติ เช่น ตายโหง ตายด้วยโรคระบาด หรือถูกลอบสังหาร เพราะเชื่อว่ามีแรงจิตและฤทธาานุภาพสูงกว่าผีทั่วไป และมักเป็นผู้มีประวัติเป็นที่กล่าวขานหรือยกย่องนับถือมาก่อน ดังที่ในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปว่า เทพมหัศจรรย์ 3

ตน มีเตชะอานุภาพมาก (กรมศิลปากร, 2563:13)

เรื่องการไว้คนตายให้รักษาพระธาตุพระพุทธรูปเจ้าเช่นเรื่องฝั่มเหศักดิ์ทั้ง 3 ข้างต้น ยังปรากฏในตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตามเนื้อเรื่องเล่าว่า พระยาพลราชที่เสวยราชสมบัติใกล้เมืองลัมภักกับนครรัฐข่าวว่าพระธาตุพระพุทธรูปเจ้ามีอยู่ในเมืองลัมภักกับนคร จึงให้คนชุดลงทำลายยนต์ที่รักษาพระธาตุ แต่ไม่สามารถทำลายได้ จึงฆ่าคน 4 คน เอาหัวเข้าสุ่มกัน เหยียดดินไปทิศทั้ง 4 เพื่อรักษาพระธาตุ ดังว่า “...พระยามีใจอันเคียดนักจึงถนุหลังย่นด้นนั้นขึ้นมา แล้วก็ค่าคน 4 คนอันผิตไว้ในท่าทางชุม เอาหัวเข้าสุ่มกันเหยียดดินไปทิศทั้ง 4 เพื่อจักหื้อรักษาสรรีธาตุพระเปนเจ้า แล้วพระยาก็จึงหื้อถนุขึ้นมาเพียงดินตีดั้งก่อนเก่า แล้วพระยาก็จึงเจียรจากับด้วยอาماجทั้งหลายว่าเมื่อโดยนต์อันนี้หักคร่ำมิน เรายังจักมาเอาสรีธาตุพระเป็นเจ้ามินชะแล...” (กรมศิลปากร, 2484:68)

ทั้งนี้ทั้งนั้นในอุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) (2551, น 63-64) ได้ระบุที่ตั้งของศาลฝั่มเหศักดิ์ทั้ง 3 ว่า “...เทวดาเหศักดิ์หลักเมือง 3 ตนนั้นตนหนึ่งชื่อว่า “ทักษิณรัฐธา” คือเจ้าเมืองขวา อยู่หน้าวัด ทางตะวันออกเฉียงใต้ ตนหนึ่งชื่อว่า “สหัสสรรัฐธา” คือ เจ้าแสนเมือง อยู่ริมบึงตะวันออกเฉียงเหนือ (แต่ก่อนมีหออยู่ริมบึงตรงมุม ร.ร.ธาตุพนม ด้านเหนือขึ้นไป) ตนหนึ่งชื่อว่า “นาคกฐณวิธการ” คือ เจ้าโถ่งกว้าง อยู่ปากเขตกก้ำไต้ ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง...”

3. ฝั่มเจ้าเฮือน

ในปัจจุบันมีการเรียกฝั่มเหศักดิ์ว่าฝั่มเจ้าเฮือน มี 3 ตนได้แก่เจ้าโถ่งกว้าง เจ้าแสนเมือง และเจ้าเมืองขวา ฝั่มที่มีอำนาจมากที่สุดในบรรดาทั้ง 3 ตน คือ เจ้าโถ่งกว้าง เรียกเจ้าเฮือนใหญ่

พิธีสังเวยเจ้าเฮือน (เลี้ยงหอลงโฮง) จะจัดขึ้นทุกปี ปีละครั้ง ตั้งแต่วันขึ้น 3 ค่ำ ถึงขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6

ผู้ประทับทรง มีนางเทียม 3 เจ้าเฮือน นางเทียมบวราร นางเทียมเสนา หมายากซึกา

ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 6 เป็นพิธีบายศรีสู่ขวัญ จัดขึ้นที่บ้านนางเทียม โดยจะเรียกประชุมข้าโอกาสที่บ้านนางเทียมเพื่อจัดพิธี

ในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 จัดพิธีบายศรีสู่ขวัญเจ้าเฮือน 3 องค์ ที่หอเจ้าโถ่ง

กว้าง โดยนางเทียมทุกคนทั้งจากฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำโขง

ในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 เป็นพิธีใหญ่ เพื่อเลี้ยงผีเจ้าโต้งกว้าง โดยนางเทียมทุกคนจะมาประกอบพิธีกรรมที่หอเจ้าโต้งกว้าง พอใกล้เวลานางเทียมจึงเปลี่ยนชุดของตนเอง ชุดนางเทียมผีโต้งกว้างจะเป็นสีขาว ส่วนนางเทียมคนอื่นจะเป็นชุดสีแดง บุษบาชั้น 5 พร้อมดอกไม้ธูปเทียน จากนั้นจึงเริ่มพิธีพ้อนรำ ทางดนตรีมีฆ้อง แคน กระทั่งเจ้าโต้งกว้างให้สัญญาเจียบ เพื่อเล่าประวัติของตน ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยง ประกอบด้วยก้อย บั้ง ต้ม อย่างละ 9 ถ้วย และเหล้า พอเจ้าโต้งกว้างกินแล้ว ชาวบ้านก็นำของที่เหลือใส่กระทงไปลอยที่ปากน้ำเซบั้งไฟ (ทศพล อาญาหาญ, 2542:80-81)

ผีเจ้าเฮือนมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของชาวโอกาสอย่างมาก ช่วยคุ้มครองบ้านเมืองให้สงบอยู่เป็นปกติสุข และถ้าหากเมื่อใดที่บ้านเมืองเกิดวุ่นวาย ไม่สงบ ก็จะมีพิธีตอกหลักบ้านหลักเมือง ซึ่งเป็นที่สถิตของผีมหัศจรรย์ให้เที่ยงตรง เชื่อว่าเมื่อกระทำเช่นนั้นแล้ว ความเดือดร้อนวุ่นวายก็จะหายไป (กุสุมา ชัยวินิตย์, 2531: 30) อิทธิพลของผีเจ้าเฮือนต่อความมั่นคงของบ้านเมือง ยังปรากฏในจดหมายเหตุพระธาตุพนมในแม่น้ำโขง ณ นครพนม ของพระครูโกศลพนมกิจ (2552: 56-58) ว่าเมื่อครั้งที่พระครูวิโรจน์รัตโนบล (รอด นนฺโตโร) ไปบูรณะพระธาตุพนม เมื่อ พ.ศ. 2444 พอมาถึงท่านได้เรียกประชุมชาวบ้านในตอนกลางคืน ชาวบ้านกลับบอกว่าอยากให้ท่านบูรณะบริเวณโดยรอบๆ องค์พระธาตุพนมให้พอได้กราบไหว้ แต่ท่านพระครูยืนยันว่า จะต้องบูรณะทั้งหมด ตั้งแต่พื้นจนถึงยอด หากไม่อย่างนั้นจะไม่ทำ ชาวบ้านจึงบอกว่า “ถ้าไปทำเช่นนั้นผีเจ้าเฮือน (สามองค์) ก็เล่นงานตายสิ ไม่ไหวนะ เมืองหลวงพ่อยู่ที่อุบลราชธานี แต่พวกชาวบ้านอยู่ที่ธาตุพนมจะหนีไปไหนรอด” เมื่อตกลงกันไม่ได้จึงพากันเลิกประชุม หลังจากเลิกนั้นได้ไม่นาน เจ้าโต้งกว้างได้เข้าประทับทรงนางเทียมแล้วบอกว่า “อ้ายไต่ อี้ไต่ ไปขัดขวางไม่ให้บูรณะพระธาตุพนม กูจะหักคอมัน ปล่อยให้ท่านทำไปเลย ท่านทำเพราะความเจริญรุ่งเรือง” พวกชาวบ้านยังกลับไม่ถึงบ้านต้องกลับมาหาท่านพระครูแล้วบอกว่า “แล้วแต่ท่านพระครูจะทำ ผีท่านอนุญาตแล้ว”

ผีเจ้าเฮือนในความเชื่อปัจจุบันจึงเป็นผีที่เกี่ยวข้องกับชาวโอกาสพระธาตุพนม

คำว่าเจ้าเอือนน่าจะมาจากคำว่าพันเอือนหิน

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “เจ้าเอือน” ว่าอาจจะมาจากคำว่า “พันเอือนหิน” อันเป็นตำแหน่งผู้ปกครองหมู่ข้าโอกาสพระธาตุพนมที่พระมหากษัตริย์ได้อุทิศไว้ เจ้าเอือนจึงเกี่ยวข้องกับข้าโอกาสด้วยประการฉะนี้

ปรากฏในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปดังนี้ว่า ในสมัยพระยาโพธิสาลราช พระองค์ได้ชุบเลี้ยงลูกข้า 2 คน จากเมืองส่วยไว้เป็นข้าहतถบพาท คือ ข้ารับใช้ใกล้ชิด ผู้ที่ชื่อว่าข้าชะเอ็ง (พันชะเอ็ง) ผู้น้องไม่ปรากฏชื่อแต่พระองค์ให้ไปกินตำแหน่งเอือนหิน จึงเรียกว่า พันเอือนหิน มอบหมายให้ทั้งสองเป็นใหญ่แก่หมู่ข้าโอกาสพระธาตุพนมทั้งหมด ดังว่า “...พระโพธิสาลราชจึงสละโผดให้เขาสองคนเป็นใหญ่พิทักษ์หมู่ข้าโอกาสทั้งมวล จึงจุ่มหลักน้ำไว้หั้นแล...” (กรมศิลปากร, 2563:16)

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่าเอือนหินนี้ ว่าเป็นคำโบราณที่อาจมีมาก่อนการสร้างพระธาตุพนม ดังที่ปรากฏในลำพันเวียงจันทน์ ฉบับวัดตารันยาราม ซึ่งเล่าถึงการเสด็จมากระทำพุทธทำนายของพระพุทธเจ้าที่ภูคำพรา จากนั้น พระองค์ทรงไปโปรดสัตว์อันมีในเอือนหินนั้น ก่อนเสด็จกลับเมืองกุสินาราย ดังว่า “...เมื่อภูพระตะตะคะตะนิรพพานแล้วดั่งนั้น สังกาดล่องไปเถิง 7 ปีดั่งนั้น ยังจักมีลูกสิดุกตุน 1 ชื่อว่ากัสสะประก็จักเอาทาดหัวอกุตะตะคะตะมาที่นี้ ก็จักมีพายหน้าพัวร์บ่ออย่าชะแล สัพพะญเจ้าก็จิงสระเต็ดไปโผดสัดตัว 1 อันอยู่ในที่เอือนหินนั้น ก็ออกมางักุข้าไหว้วสัพพะญเจ้าแล้วดั่งนั้น สัพพะญเจ้าก็สระเต็ดคีนเมื่อเมืองกุดสินะลายแล้ว...”

คำว่าเจ้าเอือนหินนี้ไม่ปรากฏในกฎหมายล้านช้างทั้งในโพธิสาละกหมายสมัยพระเจ้าโพธิสาลราชกับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช แต่หากแปลตามศัพท์ คำว่าเอือนหิน คือ เรือนหรือที่อยู่อาศัยที่สร้างด้วยหิน ซึ่งอาจหมายถึงปราสาทขอมก็ได้ แต่อย่างไรก็ตามผู้ที่อยู่ในเอือนหินต้องเป็นผู้มีฐานะ อาจเป็นชนชั้นปกครองในท้องถิ่น เพราะชาวบ้านธรรมดาอยู่เรือนไม้ไผ่ เอือนหินจึงเป็นคำที่สะท้อนสถานะของเจ้าของด้วย

ทั้งนี้ยังพบคำว่าที่คล้ายกัน คือ คำว่าเจ้าเอือน

คำนี้พบที่ฐานพระพุทธรูปเงิน ซึ่งบรรจุอยู่ในองค์พระธาตุพนมจำนวน 2 องค์ พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้ขณะที่มีการบูรณะองค์พระธาตุใน พ.ศ. 2518-2522 ภายหลังจากพระธาตุพนมล้มทลายลง คือ พระพุทธรูปเงิน หมายเลข ธ.

1934/95 พบในกฎหมายเลข 15 ที่ฐานมีจารึกว่า “พระเจ้าเจ้าเอือนใต้สร้าง” (กรมศิลปากร, 2522:189) และพระพุทธรูปเงิน ปางมารวิชัย หมายเลข 2719/92 พบในกฎหมายเลข 26 ที่ฐานมีจารึกว่า “พระเจ้าองค์นี้เจ้าเรือนกลาง (เจ้าเอือนกลาง) สร้างหาเจ้าองค์พี่” (กรมศิลปากร, 2522:183) เชื่อว่าความในจารึกนี้ ได้แสดงถึงฐานะของเจ้าเอือนกลางว่ามีฐานะเป็นชนชั้นปกครองในท้องถิ่น ด้วยการใช้สรรพนามเรียกพี่ของเจ้าเอือนกลางที่อุทิศผลบุญไปให้ว่า “เจ้าองค์พี่”

ด้วยเหตุนี้คำว่าเจ้าเอือนหิน เจ้าเอือนใต้ และเจ้าเอือนกลาง จึงเป็นคำที่ระบุตำแหน่งผู้ปกครองหมู่ข้าโอกาสทั้งหลาย

เจ้าเอือนอาจเป็นคำเดียวกับคำว่าพระยาธาตุ

คำว่าเจ้าเอือนที่แสดงตำแหน่งผู้ปกครองหมู่ข้าโอกาสนี้ ต่อมาในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชพบมีการใช้คำว่าพระยาธาตุแทน ดังว่า “...จุ่มเอาพระองค์ใส่หัวพระยาธาตุว่าให้พระยาธาตุรักษาน้ำท่อนต่อนดินพระมหาธาตุเจ้า อย่าให้หลาคา ให้เก็บกำเอาพิษชะอาการในเขตดินดอนอันปิตตาเฮา (พระยาโพธิสาลราช) พระองค์หากได้เวนให้แก่พระมหาธาตุเจ้า มาเป็นอุปรณ์หยุดยา เป็นเนื้อเป็นหนังแก่พระชินธาตุเจ้า เพื่อให้อยู่เอียงไปเท่า 5000 วัสสาเทอญ...” (กรมศิลปากร, 2563:19) หมายถึง พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้มีพระราชโองการให้พระยาธาตุรักษาดินของพระธาตุพนม ให้เก็บผลประโยชน์ที่ได้จากการประกอบอาชีพของข้าโอกาส มาบำรุงรักษาพระธาตุพนม

ตำแหน่งพระยาธาตุนี้ สืบต่อมาถึงในสมัยพระยาหลวงนครพิชิตราชธานีโคตรบอง สันนิษฐานว่าพระยาธาตุนี้มี 2 ตน ดังว่า “...พ่อเฒ่าพญาหลวงศรีโคตรบูรณ์ให้โอวาทแก่พญาธาตุว่า ประการหนึ่งข้าโอกาสหยาดทานให้รักษาเขตดินดอนโสนาน้ำหนองกองปลา ที่อันใดพญาสุมินทรราช (พระยาสุमितถธรรม) แลประสาทให้ไว้เป็นของอุปรณ์แก่มหาธาตุเจ้าดังกะติสัญญาไว้ว่า อย่าให้หยุดห้วยขายบายหัวถ้อ ไปได้มาเหนือทางใด ให้พญาทั้ง 2 มาครอบเจ้าโอกาส ...” (กรมศิลปากร, 2563:20)

ในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปได้ระบุชื่อ แสนกลางน้อยสีมุงกุล ว่าเป็นผู้รักษาพิษชะหมู่ชุมพี่น้องลูกหลานข้อยโอกาสทั้งหลาย (กรมศิลปากร, 2563:21) หมายถึง แสนกลางน้อยสีมุงกุล เป็นพระยาธาตุ ในสมัย “สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ บรมบพิตร พระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า” (กรมศิลปากร, 2563:21)

ด้วยเหตุนี้จากเนื้อความข้างต้น จึงสามารถสรุปได้ว่า เจ้าเอือน เป็น

ตำแหน่งผู้ปกครองเหล่าข้าโอกาสพระธาตุพนม มีเจ้าเฮือนใต้ เจ้าเฮือนกลาง ภาย
หลังเรียกพระยาธาตุแทน พบใช้ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และพระยารวงษา
มหาธรรมิกราช

4. ผิมหะคักดีกับผิเจ้าเฮือนเป็นผิคนละประเภทกัน

หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานข้างต้น จึงเชื่อได้ว่าการกำหนดตัวตนของ
เจ้าเฮือนทั้ง 3 ในปัจจุบัน ให้ตรงกับผิมหะคักดีทั้ง 3 น่าจะเกิดความสับสนในความ
เข้าใจของคนชั้นหลัง เนื่องจากผิทั้งสองเป็นผิคนละประเภทกัน มีหน้าที่หลักต่างกัน
โดยผิมหะคักดีหมายถึงเจ้าเมืองทั้ง 3 ที่อาสาพระมหากษัตริย์มารักษาพระธาตุพนม
และกระทำให้ตายร้ายเป็นผิเพื่อจุดประสงค์ในการปกป้องรักษาพระธาตุพนม
ส่วนเจ้าเฮือน คือ ผู้ปกครองข้าโอกาสพระธาตุพนมที่แต่งตั้งโดยกษัตริย์ เดิมเรียกพัน
เฮือนหิน เจ้าเฮือน หรือพระยาธาตุในเวลาต่อมา เป็นผิบรรพบุรุษของผู้ปกครองข้า
โอกาสทั้งหลาย ไม่ได้กระทำให้ตายร้าย

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันอาจเข้าใจว่า ผิมหะคักดีทั้ง 3 เป็นบรรพบุรุษ
ของข้าโอกาสก็ได้ เนื่องจากมีการนำเอาลักษณะอันโดดเด่นของผิทั้งสองประเภทมา
ผสมกัน กล่าวคือ เอาตัวตนของผิมหะคักดีที่มีฤทธิ์เพราะตายร้ายมาแทนผิเจ้าเฮือน
(ผิบรรพบุรุษ) แต่ยังคงกำหนดหน้าที่ในการเป็นผู้ปกครองหมู่ข้าโอกาสทั้งหลายซึ่งเป็น
หน้าที่ของเจ้าเฮือน พันเฮือนหิน หรือพระยาธาตุในอดีต

ทั้งนี้ข้อสังเกตเกี่ยวกับอรรถาธิษฐานฉบับความสมบูรณ์กับตำนานพระ
ธาตุพนมฉบับความโดยย่อเกี่ยวกับเรื่องผิมหะคักดีที่ปรากฏเฉพาะเพียงในฉบับหลัง
ด้วยเรื่องผิมหะคักดีนี้เป็นความเชื่อพื้นเมืองเช่นเดียวกับความเชื่อเรื่องผิดำ ผิเฮือน ที่
ปรากฏในท้องถิ่นล้านช้าง มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนโดยมาก ตำนาน
พระธาตุพนมที่บันทึกเรื่องนี้จึงน่าจะเป็นสำนวนพื้นบ้านที่ใช้เล่ากันมาในท้องถิ่นมา
ก่อน ส่วนอรรถาธิษฐานที่ตัดเอาความเชื่อเรื่องผินี้ออกไปเสีย ก็เพราะเป็นตำนาน
สำนวนพระพุทธรศาสนา คือผู้แต่งได้แต่งให้ล้ากับประวัติพระพุทธรศาสนาอย่างมาก
จึงตัดความเชื่อเรื่องผิของท้องถิ่นออกไปเสีย แต่ยังคงไว้ซึ่งเทวดาในพระพุทธรศาสนาที่
ลงมาปกป้องรักษาพระธาตุพนมทั้ง 6 ด้าน รวมถึงความเชื่อเรื่องนาคก็แต่งให้ล้ากัน
ไปกับพระพุทธรศาสนา หรือในประเด็นของพระยาสุวรรณภิงคารที่ปรารถนาจะตัด
ศีรษะถวายธรรมของพระพุทธรเจ้า แต่กระทำไม่สำเร็จเพราะมเหสีได้ห้ามไว้ด้วยเหตุผล

ที่ว่า หากมีชีวิตอยู่ทรงจะทำประโยชน์ในพระพุทธศาสนาได้มากกว่า ซึ่งเป็นลักษณะการเขียนในทำนองที่ตัดเรื่องปาฏิหาริย์รวมถึงความเชื่อเรื่องผีทิ้งไป อย่างไรก็ตามในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยย่อก็พยายามปรับถ้อยคำไม่ให้ขัดกับพระพุทธศาสนาเช่นกัน โดยเรียกผิมเหศักดิ์ว่าเทพมเหศักดิ์ เป็นเทวดามเหศักดิ์ที่มีฤทธิ์ เป็นต้น

สรุป

เทวดาที่รักษาอุรังคธาตุ คือ เทวดาประจำทิศทั้ง 6 ได้แก่

1) เทวดาชื่ออวณปคุม รักษาทิศเหนือขององค์พระธาตุ มีตม (ป่า) ไม้เป็นที่อยู่อาศัย มีสถานะเป็นยักษ์ บริวารของท้าวภูเวระ (เวสสุวัน) มีบริวาร 1000 ตน

2) เทวดาชื่อภุมปติรุทธา รักษาทิศใต้ขององค์พระธาตุ มีตมไม้ใหญ่ หรือไม้เลื้อย ไม้เครือขนาดใหญ่ เป็นที่อยู่อาศัย มีสถานะเป็นกุมภภณห์ บริวารของท้าววิรุฬหก มีบริวาร 500 ตน

3) เทวดาชื่อโพธิรุกขปัตตะ รักษาทิศตะวันตกขององค์พระธาตุ มีตมโพธิ์ขนาดใหญ่เป็นที่อยู่อาศัย มีสถานะเป็นนาค เป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ มีบริวาร 500 ตน

4) เทวดาชื่อสรุทธกา รักษาทิศตะวันออกขององค์พระธาตุ มีบึงใหญ่ คือ บึงธาตุ เป็นที่อยู่อาศัย มีสถานะเป็นคนธรรพ์ เป็นบริวารของท้าวธตรฐ มีบริวาร 500 ตน

5) เทวดาชื่อวิจิตรเลขา รักษาทิศเบื้องบน คือ เขตแดนโดยรอบพระธาตุ เป็นบริวารของพระอินทร์ มีบริวาร 1000 ตน

6) เทวดาชื่อสุนทริณี หรือพระแม่ธรณี รักษาทิศเบื้องล่าง คือ พื้นดิน มีบริวาร 500 ตน

ผิมเหศักดิ์ที่รักษาอุรังคธาตุ คือ เทพมเหศักดิ์ 3 ได้แก่

1) เจ้าแสนเมือง รักษาภายในกำแพงพระมหาธาตุเจ้า มีศาลอยู่ริมบึงตะวันออกเฉียงเหนือ

2) เจ้าเมืองขวา รักษากำแพงมหาธาตุเจ้าชั้นนอก อยู่หน้าวัด ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

3) เจ้าโตะกวง (โตะกวาง) รักษา น้ำ ดิน อุบมุงพระมหาธาตุเจ้า ตั้งแต่ปากน้ำเซไหลตกปากก่าทิดได้

นอกจากนี้ยังมีเจ้าเฮือนที่เดิมหมายถึงผู้ปกครองข้าโอกาสซึ่งพระกษัตริย์ถวายไว้ให้ดูแลรักษาพระธาตุพนม เรียกพันเฮือนหิน หรือพระยาธาตุ แต่ปัจจุบันเกิดความเข้าใจใหม่ว่าหมายถึงผีเมศศักดิ์

เทวดาทั้ง 6 และเมศศักดิ์ทั้ง 3 มีฤทธิ์อำนาจบันดาลให้สิ่งอันปรารถนาของคนทั้งหลายสมความปรารถนาได้ ดังที่ปรากฏในตำนานพระธาตุพนมฉบับความโดยสังเขปว่า “...ภิกขุสังฆะ ข้าโอกาสทั้งหลาย แลบุคคลผู้ใด คือว่า นักบวชแลคฤหัสถ์ ผู้เป็นใหญ่ก็ได้ ได้กระทำบุญรักษาศีลเมตตาทาวนา ได้ให้ทานอันใดอันหนึ่งก็ดี ให้หยาดน้ำอุทิศไปถึงเทพบุตรแลเมศศักดิ์ 3 ตน เอาอรัญคธาตุเป็นที่พึงแล แม้กว่าปรารถนาเอาอันใดก็ดี เทวดาเมศศักดิ์ทั้งหลาย หากคำขุให้วุฒิจำเรียดด้วยสมบัติข้าวของ มีอายุมันยืนแก่บุคคลผู้ปรารถนานั้นแล...” (กรมศิลปากร, 2563:15)

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (2537). อรัญคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม. พิมพ์เนื่องในการสมมนาทางวิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว.

กรมศิลปากร. (2522). จดหมายเหตุการณ์บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2563). อรัญคธานธาตุ ฉบับหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม. นครพนม: หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม,

จอมพล สมหวัง พระสุภานุรักษ์ ปิยสีโล, “อิทธิพลของท้าวจตุโลกบาลที่มีต่อสังคมพระพุทธศาสนาล้านนา”. วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2561.

ทศพล อจหาญ. (2542). ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม.

- วิทยานิพนธ์ ศิลปะศาสตร์ มหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา.บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บำเพ็ญ อนุบล. (2542). **มเหสักข์, ฝึ: พิธีกรรม**. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 11.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- พระครูโกศลพนมกิจ. (2552). **จดหมายเหตุพระธาตุพนมในแม่น้ำโขง ณ นครพนม**.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- พระมหาดวง รามางกูร. (2476). **พื้นเมืองพนม (ประวัติวงศ์เจ้าเมืองพนม)**.
กรุงเทพมหานคร: วัดบวรนิเวศวิหาร.
- พิเชฐ สายพันธ์. “(2541–2542). ฝึเจ้าเฮือน 3 พระองค์ : พิธีกรรมสืบทอดกลุ่มข้า
โอกาสธาตุพนม. **ไทยคดีศึกษา**. 15(2), 42-48.
- เพลิงสุริยเทพ รามางกูร ณ โคตะปุระ. (ปริวรรต). **ลำพื่นเวียงจัน**. (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่)
- ภานุพงษ์ อุดมศิลป์. (2554). **ลัทธิพิธีการนับถือเจ้าแม่สองนางกับชุมชนชายฝั่งลุ่ม
น้ำโขง. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**.
กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด.
- สพสันต์ เพชรคำ. (2554). **ลวงลุ่มน้ำโขง: พื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน
บริเวณพรมแดนไทย-ลาว. วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุรศักดิ์ ศรีสำออง. (2545). **ลำดับกษัตริย์ลาว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดี
และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.
- อรรถ นันทจักร. (2529). **ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณี
การจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20**.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2520). **คัมภีร์พระธรรมศาสตร์โบราณ**. กรุงเทพมหานคร:
สบายสาร.